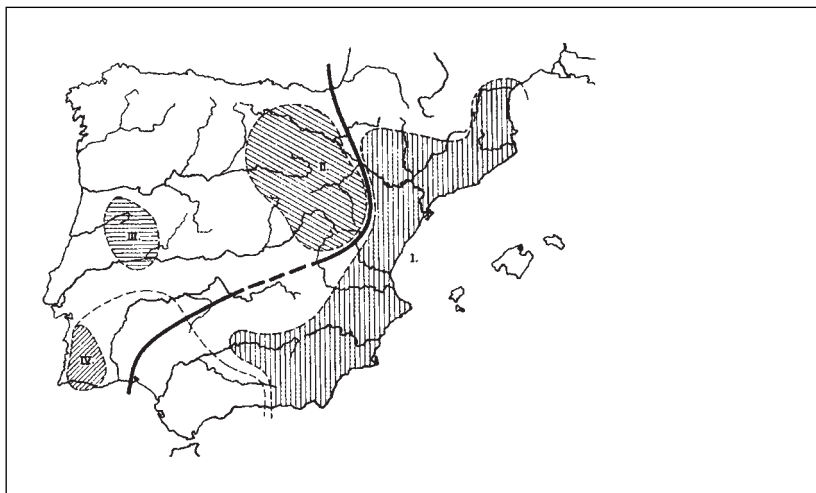

IGNASI-XAVIER ADIEGO

LES LLENGÜES PREROMANES
INDOEUROPEES DE LA PENÍNSULA IBÈRICA
DIRECTAMENT DOCUMENTADES

Llengües preromanes documentades directament a la Península Ibèrica (Untermann):

No indoeuropees:	I. Ibèric
Indoeuropees:	II. Celtibèric
	III. Lusità
Dubtosa:	IV. Tartessi

Dos són els principals objectius que m'he imposat en elaborar aquest treball: ser al més entenedor possible, tenint en compte que no va adreçat a persones de la meua especialitat (la lingüística indoeuropea) i oferir només el que podríem considerar l'estrat més segur dels nostres coneixements sobre les llengües indoeuropees preromanes de

la Península Ibèrica. Per a aconseguir la primera fita, intentaré trobar un equilibri entre les complexitats pròpies de la meua àrea d'estudi i l'excessiva simplificació, però allò que més m'interessa és assolir el segon objectiu: crec que el fet que es perdi algun detall massa tècnic de la meua exposició no és important, però sí que em resulta fonamental que la visió de conjunt que es pugui extreure d'aquesta exposició sigui fiable, segura, aliena a qualsevol mena d'especulació i, menys, de fantasia. Les llengües mal conegudes i escrites en sistemes gràfics exòtics sempre han despertat la imaginació de molts, de la mateixa manera que les llegendes locals poden esperonar els cercadors de tresors. Hi ha una abundant subliteratura que troba molt més ressò als mitjans de comunicació que la feixuga i lenta tasca de recerca dels investigadors seriosos. Tal ressò no és gens sorprenent: a qui fariem més cas, a qui ens explica que ha descobert un tresor o a qui ens diu que a penes ha trobat quatre estris d'escàs valor? Els pseudodesxifradors acostumen a oferir suggerents traduccions de caire poètic i de pregon contingut filosòfic, religiós o, àdhuc, eròtic per a uns documents escrits sobre els quals els estudiosos ens entestem a dir que són simples esteles funeràries, cartes comercials i documents legals que, a més, gairebé mai no som capaços de traduir íntegres. Parlant més seriosament, no és difícil esbrinar el cúmul de circumstàncies que ens duu a aquesta situació: el pseudodesxifrador sol caure en una obsessió febril —per dir-ho eufemísticament— que només obté recompensa si el resultat assolit és espectacular i definitiu. Els mitjans de comunicació necessiten informacions espectaculars i solucions definitives (el perquè d'aquesta necessitat és una qüestió més aviat pròpia de la recerca sociològica). En el present article, ja es pot anunciar des d'ara, només es trobaran alguns dels resultats més aviat modestos que la investigació científica ha pogut extreure d'una documentació igualment modesta, però també es trobarà, com a compensació, la seguretat que es tracta de resultats força fiables.

En el cas que ens ocupa, per tal de garantir al màxim la seguretat de les informacions, hem de fer una clara distinció en el tipus de documentació que ens permet dibuixar un quadre de la situació lingüística en la Península Ibèrica els darrers segles anteriors a la nostra era, justament quan comença, es desenvolupa i culmina el procés de romanització. Tenim, d'una banda, la documentació **directa** i la documentació **indirecta**.

La documentació **directa** la constitueixen els testimoniatges textuais que, en diferents sistemes gràfics, ens han pervingut d'algunes de les llengües parlades a l'antiguitat. Diem algunes, perquè, com ja es pot imaginar, no més disposem del que tenim i el que tenim és, sens dubte, només una petita part del que hi havia. Com es pot veure al mapa, àmplies zones de la península no estan marcades: no hi hem trobat cap document escrit d'una llengua preromana, però és indubtable que alguna cosa s'hi parlava.

La documentació **indirecta** ve constituïda per tota aquella informació de tipus lingüístic que ens ha arribat a través d'altres llengües. En el cas concret de la Península Ibèrica són, fonamentalment, testimoniatges en les llengües clàssiques, en grec i, sobretot, en llatí. Des dels noms de lloc que apareixen a les obres dels escriptors romans i grecs fins al nombrós material antroponímic que trobem en inscripcions en llengua llatina però on els individus porten noms indígenes, o fins i tot les formes de topònims o alguns mots que perviuen encara a les llengües peninsulars, tot aquest material és una font fonamental per al coneixement de la realitat lingüística de la Península Ibèrica en aquell període.

Ara bé, a ningú no se li escaparà que hi ha una clara diferència entre tots dos tipus d'informació: la informació directa ens ve clarament situada en un àmbit geogràfic, en unes llengües pròpies que poden ser analitzades fonològicament, morfològicament i sintàcticament, mentre que el material indirecte, replegat d'aquí i d'allà, és enormement heterogeni i reclama de primer una ordenació detallada, i, després, un estudi molt prudent i mesurat. Hem de pensar que aquest material indirecte està compost, fonamentalment, de noms propis (de persones, de poblacions, de llocs, etc.) i qualsevol interpretació etimològica de l'onomàstica és sempre agosarada, car pressuposa, d'entrada, una adscripció clara a un grup lingüístic, cosa que no sempre és fàcil de dur a terme, i, en segon lloc, una interpretació semàntica que, en el cas dels noms propis, sempre és arbitrària perquè no hi ha forma de confirmar-la. En qualsevol cas, aquesta informació indirecta cobra especial sentit i importància quan serveix per a completar-la, per altra banda, escassa informació directa de què disposem.

És ben conegut com els noms de persona d'origen ibèric recollits en una inscripció llatina coneguda com el bronze d'Ascoli han servit per reconèixer i analitzar noms de persona en les inscripcions ibèri-

ques. Igualment, la interpretació dels textos celtibèrics es veu facilitada per la possibilitat de trobar-hi noms de persones i de grups familiars que coneixem per fonts llatines. De fet, i deixant de banda un tipus de documentació de què després diré alguna cosa, la majoria de la informació indirecta serveix per ratificar, ampliant els seus límits, el que la documentació directa ens permet saber i que queda reflectit al mapa adjunt: a una llengua no indoeuropea, l'ibèric, parlada al llarg del litoral mediterrani, s'oposen dues llengües indoeuropees, el celtibèric (de la família cèltica) i el lusità, documentades al centre i oest de la Península, mentre que una quarta llengua, el tartessi, testimoniada al sud de Portugal i a l'Andalusia occidental, planteja problemes de classificació, però mentre no es demostrï el contrari, no és indoeuropea. Com es pot veure, l'inventari de llengües documentades directament és molt petit.

Si no tenim clar d'on ha sortit l'ibèric i el tartessi, sí que tenim clar que celtibèric i lusità vénen de fora. Hi ha un consens força estès entre els estudiosos de les llengües indoeuropees a considerar que la pàtria originària dels indoeuropeus ha de situar-se en algun lloc més a prop d'Àsia que d'Europa (les estepes d'Ucraïna semblen un lloc molt probable). Per tant, tot element lingüístic indoeuropeu a la Península Ibèrica és clarament forà en el seu origen, i per això parlem d'indoeuropeïtzació. De fet, la romanització és l'última i definitiva indoeuropeïtzació de la Península Ibèrica. L'arribada dels parlants de celtibèric i de lusità suposa una onada o dues onades prèvies d'indoeuropeïtzació.

Abans hem fet una excepció a l'hora de parlar de la relació entre documentació directa i documentació indirecta. Hem insinuat que hi havia una excepció a la confirmació que la documentació indirecta feia de la directa. Des de fa temps s'ha vingut sostenint, i ara Francisco Villar ha revifat la qüestió, que la informació indirecta ens permet parlar d'una altra llengua indoeuropea, l'anomenat «antic europeu», que hauria arribat a la Península Ibèrica abans que el celtibèric i el lusità, que no hauria deixat cap testimoniatge directe, però que hauria actuat com a substrat i seria rastrejable en la documentació indirecta. Per bé que no s'ha d'infravalorar la importància d'aquesta mena de recerca ni dels seus resultats, els límits que ens hem imposat ens obliguen a parlar exclusivament de les llengües indoeuropees documentades directament, el celtibèric i el lusità, centrant-nos sobretot en la primera, que és la que ens forneix més materials.

EL CELTIBÈRIC

La llengua indoeuropea preromana de la Península Ibèrica millor documentada és l'anomenat *celtibèric*. Evidentment, l'expressió «millor documentada» s'ha de considerar en termes exclusivament relatius: en termes absoluts, ens trobem davant d'una llengua fragmentària: en tenim poca documentació, aquesta no sempre és fàcil d'interpretar i, en conseqüència, els nostres coneixements sobre la gramàtica i el lèxic del celtibèric són molt escadussers. Cal advertir contra una impressió fictícia: és cert que tenim algun text llarg, en especial l'anomenat «Primer bronze de Botorrita», però en les llengües documentades fragmentàriament, els textos més llargs són els més difícils d'interpretar. Aquesta aparent paradoxa és fàcil d'entendre si tenim en compte que major extensió d'un text implica un contingut més complex i ric i, conseqüentment, més impenetrable.

Tornem a la llengua celtibèrica. Atesos els límits del present treball, intentarem respondre breument una sèrie de preguntes: on trobem la documentació celtibèrica? en quina època cal situar-la? com ens ha arribat (en quina escriptura i amb quines particularitats)? quina mena de textos tenim? i, sobretot, què diuen i què ens diuen sobre aquesta llengua? o, el que és el mateix, què ens permet afirmar que el celtibèric és una llengua cèltica?

— *Procedència de la documentació celtibèrica.* Els textos celtibèrics procedeixen d'una zona que coincideix amb la Celtibèria de què ens parlen les fonts antigues, juntament amb territoris propers. Evidentment, el concepte de «celtibers» i la seva exacta situació geogràfica és una qüestió força complexa, que ve limitada tant pel conducte intermediari de les fonts com pels possibles canvis d'extensió amb el pas del temps. Aquí comptem en tot moment amb un criteri purament lingüístic: com que la documentació lingüística procedeix d'un àmbit clarament reductible a uns límits geogràfics —els naixements dels rius Duero, Tajo, Xúquer i Túria, i la vora sud de l'Ebre, sense arribar, però, al curs més proper al delta (de fet, i això és un detall important, tota la franja del Llevant queda fora de l'àmbit celtibèric; aquí, com a Catalunya i com a tota la costa mediterrània fins Almeria, el que tro-

bem és la llengua ibèrica—, considerem tal zona com l'àmbit propi dels celtibers.

— *Època de la documentació epigràfica.* Els documents ibèrics se situen cronològicament en els segles II i I a. C.

— *Escriptura.* El celtibèric ens ha pervingut a través de dos sistemes gràfics diferents. Per una banda, tenim documents en escriptura *ibèrica*. Per altre, en tenim en alfabet llatí. Aquests darrers no presenten cap particularitat des del punt de vista gràfic: simplement assenyalen l'avanç del procés de romanització que evidentment va culminar amb la desaparició de les llengües i les escriptures indígenes.

Pel que fa a l'escriptura ibèrica, sí que cal comentar alguns detalls, ja que aquest sistema gràfic condiciona en bona mesura la forma en què ens arribat la major part de textos celtibèrics.

El signari celtibèric

<i>Signes</i>	<i>Transcripció</i>	<i>Valor fonètic</i>	<i>Signes</i>	<i>Transcripció</i>	<i>Valor fonètic</i>
vocals			oclusives		
Δ	a	[a(:)]	l	ba	[pa(:)]/[ba(:)]
F	e	[e(:)]	⌘ W	be	[pe(:)]/[be(:)]
ϣ	i	[i(:)]	Γ	bi	[pi(:)]/[bi(:)]
Η Η	o	[o(:)]	Ж	bo	[po(:)]/[bo(:)]
↑	u	[u(:)]	□	bu	[pu(:)]/[bu(:)]
líquides i nasals			X	ta	[ta(:)]/[da(:)]
ϣ ϕ	r	[r]	◇	te	[te(:)]/[de(:)]
Λ	l	[l]	ϣ	ti	[ti(:)]/[di(:)]
Υ ϣ	m	[m]	Ш	to	[to(:)]/[do(:)]
ϣ V	n	[n]	Δ	tu	[tu(:)]/[du(:)]
fricatives			Λ Λ	ka	[ka(:)]/[ga(:)]
M ⋈	s	[s]	⊂ G	ke	[ke(:)]/[ge(:)]
⋈	z	[ð/θ]??	⋈	ki	[ki(:)]/[gi(:)]
			⋈	ko	[ko(:)]/[go(:)]
			◇ ○	ku	[ku(:)]/[gu(:)]

L'escriptura ibèrica pertany a un sistema d'escriptures característic de la Península Ibèrica, l'anomenat sistema paleohispànic. El seu origen és clarament fenici, com el de l'alfabet grec, però hi ha molta polèmica entre els estudiosos sobre si va ser manllevada directament als fenicis o més aviat va haver-hi algun tipus de mediació o, si més no, d'influència grega.

El tret més singular d'aquestes escriptures és, sens dubte, el seu caire *semisil·làbic* (també anomenat «alfasil·làbic») (vegeu taula adjunta). En el sistema d'escriptura fenícia, només es grafiaven les consonants (podem parlar, doncs, de sistema consonàntic). En adaptar-lo, els grecs van reconvertir alguns signes consonàntics en signes vocàlics i d'aquí va sorgir el nostre ben conegut sistema alfabètic, de caire fonètic (cada lletra representa una vocal o bé una consonant). El sistema paleohispànic és una mica diferent: ha reconvertit en vocals alguns signes consonàntics, però, a més, ha creat signes sil·làbics per a les oclusives (ba, be, bi, bo, bu, ka, ke, ki, ko, ku, ta, te, ti, to, tu). No els ha creat, però —i aquesta és la singularitat més gran— per a les líquides, nasals i sibilants. D'aquí que parlem de sistema semisil·làbic: hi trobem lletres per a les vocals, lletres per a les consonants no oclusives i lletres per a les sil·labes que comencen per oclusives. Cal assenyalar que hi ha diferents sistemes de transcripció, encara que tots coincideixen genèricament en els valors atribuïts; un sistema alternatiu al de la taula consisteix a usar les majúscules C, T, B per a les consonants oclusives.

Aquest sistema té una clara deficiència: no permet grafiar les consonants oclusives «en solitari», per exemple a final de paraula o en grups consonàntics. A aquesta deficiència cal afegir-ne d'altres, entre les quals, una de molt important: no hi ha diferència gràfica entre oclusives sordes i sonores: <ba/be/bi/bo/bu> serveix tant per a [pa/pe/pi/po/pu] com per a [ba/be/bi/bo/bu] i així la resta. Això dificulta la tasca d'interpretació, ja que comporta una gran ambigüïtat.

Un problema que ha estat resolt brillantment per Francisco Villar és el plantejat per les sibilants. En l'escriptura ibèrica hi ha dos signes diferents que servien per a dues sibilants diferenciades d'aquesta llengua. Els celtibers, en adoptar l'escriptura ibèrica, van conservar totes

dues. Durant molt de temps s'havia cregut que en feien un ús indistint, caòtic. D'acord amb aquesta interpretació, formulada per Antonio Tovar, en celtibèric només existiria una sibilant, la qual cosa explicaria que es pogués utilitzar adés un signe, adés l'altre.

Fa uns anys, però, Villar va descobrir que l'ús d'ambdós signes no era caòtic, sinó que en realitat cadascun representava un so diferent, i, el que és més important, cadascun procedia de sons indoeuropeus (i «protocèltics») diferents. L'aspecte més revolucionari de la proposta de Villar és que la sigma (de tres traços) pot representar una **d* originària. No és aquí el moment per entrar en detalls sobre una qüestió força complexa, que exigeix una certa familiaritat amb la lingüística indoeuropea, però donarem a tall d'exemple una mostra de les noves interpretacions que la reanàlisi de les sibilants per part de Villar comporta.

El fet que no es distingís entre les dues sibilants havia dut a interpretar com a nominatius plurals tota una sèrie de formes que acabaven en *-oz*, *-uz*, *-ez*, *-iz*.¹ Altres formes acabades en *-az* s'interpretaven com a genitius singulars femenins.² Ara, amb la constatació que *-oz*, *-uz*, *-az*, *-ez*, *-iz* poden venir d'*-ōd*, *-ōd*, *-ād*, *-ēd/-ēd*, *-īd/īd* respectivament, ens trobem amb una altra desinència ben coneguda pels indoeuropeïstes, la d'un cas ablatiu singular indoeuropeu en *-d* que el llatí arcaic també conserva (en llatí clàssic la *-d* ha caigut):

kontebiaz belaiskaz (ablatiu sing. fem.) < **kontrebyād belaiskād*.
cf. llatí arcaic ablatiu sing. *sententiād* (llatí clàssic *sententiā*, amb caiguda de *-d*)

usamuz (ablatiu sing. masc.) < **uksamōd*. cf. llatí arcaic ablatius sing. *dōnōd*, *fīlēōd* (llatí clàssic *dōnō*, *fīlīō*, també amb caiguda de *-d*)

Un altre exemple de la novetat que suposa aquesta nova interpretació la podem veure en una forma com *zizonti*. Té un clar aspecte verbal —la desinència *-nti* és de 3a del plural, cf. llatí *-nt*, sans-

1. Compareu el nominatiu plural de les 3a, 4a i 5a declinacions llatines: *urbes*, *fructus*, *dies*.

2. Compareu el genitiu singular del llatí arcaic en *-ās* de la 1a declinació, conservat a les construccions *paterfamilias*, *materfamilias*.

crit *-nti*, etc.—, però l'arrel plantejava problemes. Si considerem, però, que *z* pot venir d'una **d*, ens trobem amb una protoforma **didonti* que es correspon perfectament amb l'arrel que vol dir «donar» en indoeuropeu, amb una reduplicació similar a la que trobem en grec:

zizonti (3a plural present) < **didonti* ?, cf. llatí *dō*, *dāre* 'donar', grec *δίδωμι* /*dídōmi*/ 'jo dono'

Finalment, es pot esmentar la forma pronominal *soz*. Amb *-z* < **-d* els paral·lels amb altres llengües indoeuropees resulten igualment suggerents:

soz (pronomen nominatiu-acusatiu sing. neutre) < **so-d* ?, amb **-d* desinència del nom.-ac. sing. neutre dels pronoms, cf. llatí *istu-d*, *quo-d*, sànscrit *ta-t*, *anya-t*, etc.

Una qüestió diferent i encara no resolta és el valor fonètic exacte d'aquesta *z*. Jo m'inclino a pensar que es tracta d'una fricativa dental sonora /ð/ o sonora /θ/ (potser en alternança; la situació en posició final recordaria la del castellà actual *-d*), però s'han proposat solucions molt variades.

— *Tipus de textos*. Carlos Jordán ofereix una útil classificació, encara que no sigui massa coherent. L'adoptem amb algun retoc. Hi trobem:

— Llegendes monetals. Contenen, evidentment, noms de llocs o de pobles (topònims o etnònims). No és difícil reconèixer-hi les formes que coneixem en adaptació llatina o grega. Heus ací alguns exemples:

kalakorikos [kalagorikos] (sufix *-ko-*) cf. llatí *Calagurris* = Calahorra (La Rioja)

kombouto = llat. *Complutum* = Alcalá de Henares (Madrid)

bilbiliz [bilbilið] (ablatiu) = llat. *Bilbilis* = Calatayud (Saragossa)

sekotiaz lakaz [segoⁿtiəð laⁿkað] (ablatiu) = gr. Σεγόντια Λάγκα = Sigüenza (Guadalajara)

— Làpides sepulcral.

— Documents d'hospitalitat: una mena de textos molt particulars mitjançant els quals s'establia un pacte d'hospitalitat entre dues parts. Són molt típiques les anomenades «tèsseres», figuretes normalment en forma d'animal, dividides per la meitat i en la part plana de les quals portaven un text. Evidentment, cadascuna de les dues parts pactants guardava un dels dos trossos i es comprovava la validesa del pacte fent-los encaixar. Hi trobem noms d'individus, de famílies, de ciutats.

— Plaques i bronzes de diferents dimensions i finalitats. Aquí trobem els monuments més importants per llurs dimensions: el bronze de Luzaga, el bronze anomenat de «Cortono», el bronze *res* i, sobretot, els dos grans bronzes de Botorrita: Botorrita I i Botorrita III (la numeració és un xic confusa: Botorrita II és de fet un bronze en llatí). Són monuments de gran importància, però cal insistir en el fet que precisament per la seva longitud i pel fet que no tenim massa clar quina és la finalitat de cadascuna d'aquestes inscripcions, són textos de molt difícil interpretació.

El bronze de Luzaga sembla ser també un document d'hospitalitat, atesa la presència de la fraseologia típica d'aquests textos (*karuo*, *kortika*). També s'ha pensat en un document d'hospitalitat en el cas del bronze de Cortono, però, significativament, en aquest cas hi manquen aquestes expressions característiques. Encara més fosc és el sentit possible del bronze *res*, un bronze que, per altra banda, presenta trets força singulars que van fer pensar en un primer moment que es tractava d'una falsificació.

En el cas del bronze de Botorrita I, ens trobem davant d'un extensíssim text que ocupa les dues cares del bronze. La considerada cara B conté bàsicament fórmules onomàstiques, mentre que la cara A sembla ser un document de caire legal. Ara bé, de quina llei, pacte, acord o cosa similar es tracti no ha pogut ser establert encara. Evidentment, si suposem que ambdues cares del bronze mantenen una relació complementària, és possible que les fórmules onomàstiques facin referència o a les persones afectades pel text legal o a les persones que el subscriuen. Però més enllà d'aquesta constatació tan òbvia, tot són especulacions.

El bronze Botorrita III ha suposat una certa decepció: quan es va descobrir va causar una enorme expectació ja que d'entrada, resultava ser el text celtibèric més extens: si a Botorrita I tenim, si fa no fa, unes 170 paraules, a Botorrita III n'hi ha més de 400. Un cop netejat i llegit, però, es va constatar amb frustració que, amb l'excepció de les deu paraules inicials, tot el seu contingut era purament onomàstic. Si se'ns permet un símil un xic barroer, és com si dintre de 2000 anys els arqueòlegs trobessin com a testimoniatge més llarg del català una llista telefònica. Què representa aquest repertori de noms és quelcom que encara ignorem. Sens dubte, saber-ho depèn de la interpretació de les esmentades deu paraules inicials, però fins ara no se n'ha donat una explicació satisfactòria. Certament, cal afegir que, malgrat la decepció esmentada, per als estudiosos el material onomàstic que aquest llarg text conté és de summa importància.

Vist això, potser molts es preguntaran com és que podem afirmar amb tanta convicció que el celtibèric és una llengua no només indoeuropea, sinó també cèltica. Crec que val la pena tenir en compte què entenem per llengües cèltiques i llavors observar com s'insereix en el seu interior el celtibèric.

Dintre de la gran família indoeuropea podem definir un clar subgrup constituït per una sèrie de llengües documentades a les zones més occidentals d'Europa, i en l'actualitat limitat a l'àmbit de les illes britàniques i de la Bretanya francesa, però que n'ha deixat traces a altres indrets. Una classificació contestada per molts des del punt de vista dialectològic, però molt còmoda a efectes pràctics, consisteix a diferenciar les llengües cèltiques en dos grans blocs: les anomenades insulars i les continentals. Les insulars són les úniques que encara es parlen en l'actualitat: irlandès, gal·lès, gaèlic i bretó. S'hi inclou el bretó perquè, malgrat que ara es parli al continent, es tracta d'una llengua originària de les illes. Entre les continentals hem de comptar el gal, el lepontic —documentat al nord d'Itàlia— i, evidentment, el celtibèric:

celta insular	{	goidèlic: irlandès, escocès gaèlic, manx
		britònic: gal·lès, còrnica, bretó
celta continental		gal, lepontic, celtibèric

Allò que ens permet parlar d'un grup cèltic és el fet que totes aquestes llengües presenten una sèrie de trets característics i singulars en relació amb l'indoeuropeu i amb la resta de llengües indoeuropees. Al paràgraf següent esmento els més significatius a nivell fonològic, només a tall d'exemple:

I) indoeuropeu $*p >$ cèltic \emptyset
 antic irlandès *athir* 'pare' $< *ph_2tér >$ llatí *pater*, grec πατήρ [pateér],
 sànscrit *pitā* (igualment anglès *father*)
 antic irlandès *iasc* 'peix' $< *peisko-$, cf. llatí *piscis* (igualment anglès *fish*).

II) indoeuropeu $*g^w >$ cèltic *b*
 antic irlandès *beo* 'viu' $< *g^w i(b_1)wo-$, cf. llatí *uīuus*, sànscrit *jīvah*, etc.
 antic irlandès *bó* 'vaca' $< *g^w ōus >$ llatí *bōs*, grec βόως [bóos], sans.
gáuh (igualment anglès *cow*).

III) indoeuropeu $*ǵ, *ǵ >$ cèltic *ri, li*
 gallès *rhyd* 'gual' $< *p̄rtu-$ llatí *portus* 'port' (anglès *ford* 'gual').
 irlandès mig *blind* 'tou' $< *m̄ld-$, cf. llatí *mollis*, sànscrit *mṛdú-*.

D'aquests trets trobem exemples, encara que no són fàcils, ni tampoc exempts de discussió, en celtibèric. La característica més visible de les llengües cèltiques, la caiguda de $*p$, ja va ser observada per Antonio Tovar en la fórmula celtibèrica *VIROS VERAMOS* que apareix en una inscripció en alfabet llatí de Peñalba de Vilastar. Aquest *VIROS VERAMOS* sembla voler dir «home suprem» i remuntar-se a un $*wiros upeṛm̄mos$, amb l'adjectiu superlatiu $*upeṛm̄mo-$ format sobre un adverbi indoeuropeu $*uper$ que el sànscrit conserva molt bé (*upári*, cf., amb una sibilant prefixada, el llatí *s-uper* i el grec ὑπέρ). La forma *ver-* procedent de $*uper-$ es pot reconèixer també en un nom molt conegut d'una altra llengua cèltica, el gal: *Ver-cingeto-rīx*, que vol dir, textualment, «el rei (-rīx) que marxa per sobre [*ver-*]». Hi ha altres exemples possibles de $*p > \emptyset$ en celtibèric, però, per exemple, no tenim documentada la paraula celtibèrica per a 'pare', que ens aniria molt bé per observar el fenomen.

El tractament $*g^w > b$ apareix a un exemple que, però, no és del tot segur: es tracta d'una forma només documentada a Botorrita I i el sen-

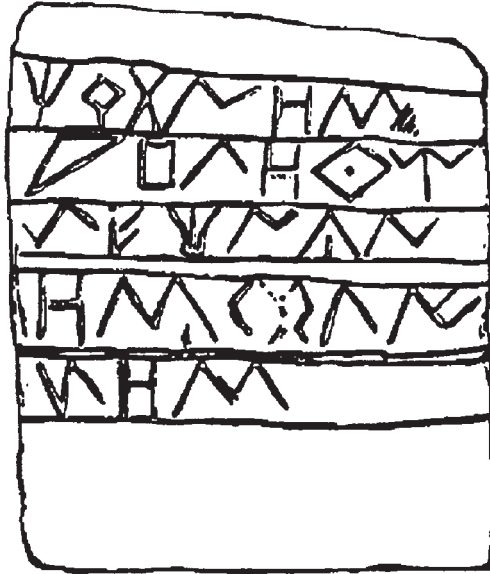
tit de la qual depèn precisament de la interpretació etimològica que se'n faci: *boustom* 'estable de bous'(??) (en tal cas, derivat de **g^wou-* 'vaca').

La tercera i última característica fonològica que hem esmentat, el tractament *ri, li* de les líquides sil·làbiques, és clarament observable en un element lèxic que, al seu torn, és també característic de les llengües cèltiques. Em refereixo al tema indoeuropeu **b^hrg^h-* 'alt, elevat', que sota el resultat típicament cèltic *brig-* ha donat lloc a una sèrie de topònims ben documentats a àmplies zones de la Península Ibèrica i, evidentment, a l'àmbit geogràfic on tenim documentat el celtibèric. De fet, alguns d'aquests noms de lloc ens han pervingut en llengua i escriptura celtibèriques, com ara **sekobirikez** (ablatiu < **sego-briged*). Compareu l'irlandès mig *bri/brig* 'turó', antic irlandès *Brigit* (nom de dona, literalment 'l'elevada') i diversos topònims gals en *-briga*. De la mateixa arrel indoeuropea, però amb tractaments fonètics diferents, són mots com l'alemany *Burg* 'castell', o l'avèstic *bərəz-* 'alt; elevació, muntanya'.

Exemples de textos

Concloem aquest breu repàs del celtibèric amb dos exemples d'inscripcions. La primera és una estela funerària trobada, sorprenentment, a Eivissa, força lluny de l'àmbit lingüístic celtibèric; la segona, una tèssera d'hospitalitat, en aquest cas en forma de mà. Podríem dir que aquests dos textos són, a banda de les llegendes monetals, els únics que entenem íntegrament. Ara bé, com podem observar, de fet es tracta bàsicament de dues fórmules onomàstiques. L'únic mot comú, no nom propi, és la forma abreujada *ke*. Arran del descobriment del bronze de Botorrita III sabem que ha de completar-se *kentis* i traduir-se com 'fill'. Es tracta d'una arrel indoeuropea ben coneguda, com es pot veure. Totes dues fórmules onomàstiques són gairebé paral·leles: al nom de persona (en nominatiu), segueix el nom de la família o 'gentilitat' en genitiu plural i, a continuació, la fórmula patronímica 'de X fill'. Tanca la fórmula en un cas l'etnònim, en un altre una indicació de procedència (des de Contrèbia Belaisca). Evidentment, la *tèssera d'hospitalitat* no és aquí formularment representativa.

a) Estela funerària d'Eivissa

tirtanos
 abulokum
 letontun-
 os ke beli-
 kios

‘Tirtanos, dels Abulocs, f(ill) de Letontu, beligi’

-*tirtanos*: nominatiu singular de *Tirtano-*, nom de persona

-*abulokum*: genitiu plural d’*Abuloko-*, nom de família

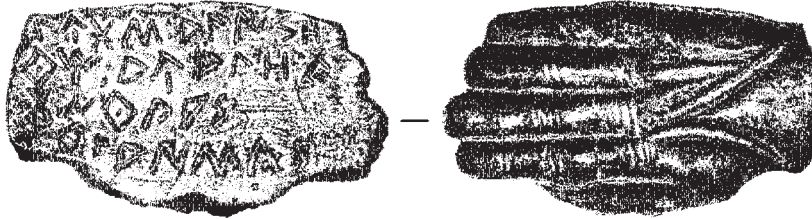
-*letontunos*: genitiu singular de *Letontun-*, nom de persona

-*ke*: abreviatura de *kentis* (nominatiu singular) ‘fill’ < ieur.

**ġenb₁-ti-s*, arrel **ġenb₁-* ‘engendrar’, cf. sànscrit *jātib* ‘naixement, família’, llatí *nātiō* ‘naixement; nació’, *gens* ‘família’. Cf. igualment alemany *Kind* ‘nen’.

-*belikios*: nominatiu singular de *belikio-*, etnònim.

b) Tèssera d'hospitalitat («Tèssera de París»)

lubos : alizo-
 kum : aualo : ke
 kontebiaz
 belaiskaz

‘Lubos, dels Alizocs, f(ill) d’Avalos, procedent de Contrèbia Belaisca’

-*lubos*: nominatiu singular de *Lubo-*, nom de persona.

-*alizokum*: genitiu plural d’*Alizoko-*, nom de família.

-*aualo*: genitiu singular d’*Aualo-*, nom de persona.

-*ke* = *kentis*

kontebiaz belaiskaz: ablatiu singular de *Kont(r)ebia- Belaiska-*, nom de lloc (Contrèbia Belaisca = Botorrita).

EL LUSITÀ

Deixem ara el celtibèric i parlem una mica del lusità. Si la documentació del celtibèric ha pogut semblar escassa, els testimoniatges del lusità són llavors ínfims: tres inscripcions de certa entitat i unes poques més, tan breus com textualment tortuoses —a les quals cal afegir ara alguna altra novetat epigràfica encara inèdita—, en alfabet llatí és tot el que tenim directament testimoniat d’aquesta llengua. El seu caire indoeuropeu sembla innegable, ja sigui pels elements lèxics que hi reconeixem, ja per la morfologia. Per exemple, el text que oferim a continuació a tall d’exemple (la inscripció del Cabeço das Frá-

guas) va ser molt ben interpretat per Tovar fa molts anys: hi va reconèixer una típica formulació indoeuropea, amb l'esment de tres animals: el porc (PORCOM), el brau (TAVROM) i l'ovella (que Tovar reconeixia a la forma OILAM, amb caiguda de V, comparant-la amb llatí *ouis*, etc.). Es tractaria d'un tipus de sacrifici indoeuropeu que el llatí conserva sota un nom compost força rar: la *suouetaurilia*, el sacrifici d'un porc (*sus*), d'una ovella (*ouis*) i d'un brau (*taurus*).

Inscripció del Cabeço das Fráguas

OILAM . TREBOPALA

INDI . PORCOM . LAEBO

COMAIAM . ICCONA . LOIM

INNA . OILAM . VSSEAM .

TREBARVNE . INDI . TAVROM

IFADEM ---

REVE TRE---

-*oilam* (< **owilam*?, cf. llat. *ouis*), *taurom*, *porcom* = llat. *suouetaurilia*.
-*porcom* acusatiu singular de *porco*- < ieur. **por̥ko*- 'porc' > llatí *porcus*, irlandès mig *orc* 'porcell'; cf. alemany *Ferkel* 'porcell, lletó'.

La gran polèmica sobre el lusità és que, enfront d'una majoria d'estudiosos, que considera que és una llengua indoeuropea no cèltica, hi ha, sobretot, un especialista que ha defensat estrènuament el seu caire cèltic. I aquest especialista, Jürgen Untermann, no és un qualsevol, sinó sens dubte el principal especialista viu en llengües preromanes de la Península Ibèrica, a més de l'editor de tot el corpus d'inscripcions ibèriques, celtibèriques, tartèssies i lusitanes fins ara descobertes. Tenint en compte que el que tenim i sabem de lusità és molt poc, hom pot imaginar que els marges de la discussió són molt estrets. De fet, el cavall de batalla és, principalment, el «porc», el *porcom* que veiem en aquesta inscripció. Els contraris al caire cèltic del lusità assenyalen que si, tal com ja hem dit, un dels trets caracteritzadors de les llengües cèltiques és la caiguda de la **p* indoeuropea, esperaríem per al mot *porc* (indoeuropeu **por̥ko*-), si el lusità era cèltic, una forma sense *p*, com per exemple, la que tenim documentada en irlandès mig, *orc*. A això Untermann respon que un simple canvi fonè-

tic no pot servir com a prova classificatòria i que hi ha altres trets que poden ser més definitoris (de tipus morfològic). De fet, darrere la defensa del caire cèltic del lusità per part d'Untermann hi ha un fet incontestable: més enllà de petites diferències, en l'antroponímia i la toponímia no hi ha diferències substancials entre la zona celtibèrica i la zona lusitana: sembla haver-hi un *continuum* lingüístic que, un cop analitzats els topònims i antropònims, té un clar aspecte cèltic. La qüestió segueix sota debat.

CONCLUSIÓ

He volgut traçar un quadre de la situació lingüística de la Península Ibèrica tal com es pot afaïçonar a partir de la documentació directa. El mapa inicial —d'Untermann— ens mostra amb claredat la contraposició d'una zona oriental de parles no indoeuropees amb una zona central i occidental de parles indoeuropees. La documentació indirecta, amb alguna excepció notable —com és el cas de Catalunya, on trobem toponímia probablement indoeuropea en el mateix àmbit en què es documenta l'ibèric— apunta cap a la mateixa distribució. Evidentment, només podem traçar aquest mapa a partir del que tenim. S'ha perdut una sèrie de llengües, sens dubte, i el que aquí fem no és més que oferir un pàl·lid reflex del que hi hagué. Però menys és no-res.

IGNASI-XAVIER ADIEGO
Universitat de Barcelona

BIBLIOGRAFIA BÀSICA

Celtibèric

- M. L. ALBERTOS (1979): *La onomástica de la Celtiberia*, dins, A. TOVAR, M. FAUST, F. FISCHER i M. KOCH (eds.): *Actas del II coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica*, Salamanca, ps. 131-167.
- F. BELTRÁN, J. DE HOZ i J. UNTERMANN (1996): *El tercer bronce de Botorrita (Contrebia Belaisca)*, Saragossa.

- F. BELTRÁN i A. TOVAR (1982): *Contrebia Belaisca I: el bronce con alfabeto 'ibérico' de Botorrita*, Saragossa.
- J. F. ESKA (1989): *Towards an interpretation of the Hispano-Celtic inscription of Botorrita*, Innsbruck.
- J. GORROCHATÉGUI (1994): *El celtibérico, dialecto arcaico celta*, «Emerita», 62, ps. 297-324.
- J. DE HOZ (1986): *La epigrafía celtibérica*, dins G. FATÁS (ed.): *Actas de la reunión sobre epigrafía hispánica de época romano-republicana (Zaragoza, 1-3 de diciembre de 1983)*, Saragossa, ps. 43-102.
- J. DE HOZ i L. MICHELENA (1974): *La inscripción celtibérica de Botorrita*, Salamanca, 1974.
- C. JORDÁN CÓLERA (1998): *Introducción al celtibérico*, Saragossa.
- M. LEJEUNE (1955): *Celtiberica*, Salamanca.
- E. R. LUJÁN (1996): *La onomástica celtibérica: actualización y aspectos comparativos*, «Veleia», núm. 13, ps. 199-217.
- W. MEID (1993): *Die erste Botorrita Inschrift*, Innsbruck.
- W. MEID (1994): *Celtiberian Inscriptions*, Budapest.
- F. RUBIO (1999): *Das keltiberische Verb und der protokeltische Imperativ*, «Historische Sprachforschung», núm. 112, ps. 106-121.
- F. RUBIO (1999): *El verbo celtibérico y el verbo protocéltico: problemas y perspectivas*, dins F. VILLAR i F. BELTRÁN (eds.): *Pueblos, lenguas y escrituras en la Hispania prerromana (Actas del VII coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas)*, Salamanca, ps. 619-634.
- A. TOVAR (1946): *Las inscripciones ibéricas y la lengua de los celtiberos*, BRAE, núm. 25, ps. 7-42.
- J. UNTERMANN (1990): *Comentarios sobre inscripciones celtibéricas 'menores'*, dins F. VILLAR (ed.): *Studia indogermanica et palaeohispanica in honorem A. Tovar et L. Michelena*, Salamanca, ps. 351-374.
- J. UNTERMANN (1997): *Monumenta linguarum Hispanicarum. Band IV. Die tartessischen, keltiberischen und lusitanischen Inschriften*, Wiesbaden.
- J. UNTERMANN (1999): *La aportación lingüística de los antropónimos del 'bronce de Botorrita III'*, dins F. VILLAR i F. BELTRÁN (eds.): *Pueblos, lenguas y escrituras en la Hispania prerromana (Actas del VII coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas)*, Salamanca, ps. 635-649.
- F. VILLAR (1995): *Estudios de celtibérico y de toponimia prerromana*, Salamanca.
- J. VELAZA (1999): *Balance actual de la onomástica personal celtibérica*, dins F. VILLAR i F. BELTRÁN (eds.): *Pueblos, lenguas y escrituras en la Hispania prerromana (Actas del VII coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas)*, Salamanca, ps. 663-683.

- F. VILLAR (1995): *A new interpretation of Celtiberian grammar*, Innsbruck.
D: WODTKO (1999): *Remarks on Celtiberian Etymology*, dins F. VILLAR i F. BELTRÁN (eds.): *Pueblos, lenguas y escrituras en la Hispania prerromana (Actas del VII coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas)*, Salamanca, ps. 733-744.

Lusità

- C. BÚA (1999): *Hipótesis para algunas inscripciones rupestres del occidente peninsular*, dins F. VILLAR i F. BELTRÁN (eds.): *Pueblos, lenguas y escrituras en la Hispania prerromana (Actas del VII coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas)*, Salamanca, ps. 309-327.
J. GIL (1985): *Notas sobre el lusitano*, dins J. DE HOZ (ed.), *Actas del III coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas*, Salamanca, ps. 365-370.
J. GORROCHATEGUI (1985-86): *En torno a la clasificación del lusitano*, «Veleia», núm. 2-3, ps. 77-91.
B. PRÓSPER (1997): *Tongoe nabiaçoi: la lengua lusitana en la inscripción bra-carensis del ídolo de la fuente*, «Veleia», núm. 14, ps. 163-176.
K. H. SCHMIDT (1985): *A Contribution to the Identification of Lusitanian*, dins J. DE HOZ (ed.), *Actas del III coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas*, Salamanca, ps. 319-341.
A. TOVAR (1985): *La inscripción del Cabeço das Fráguas y la lengua de los lusitanos*, a J. DE HOZ (ed.): *Actas del III coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas*, Salamanca, ps. 227-253.
J. UNTERMANN (1987): *Lusitanisch, keltiberisch, keltisch*, dins J. GORROCHATEGUI, J. L. MELENA i J. SANTOS (eds.): *Studia Palaeohispanica. Actas del IV Coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas* (= «Veleia», núm. 2/3), Vitoria-Gasteiz, ps. 57-76.
J. UNTERMANN (1997): *Monumenta linguarum Hispanicarum. Band IV. Die tartessischen, keltiberischen und lusitanischen Inschriften*, Wiesbaden.